

De pijn van de ballingschap

door Kees Kok

Dubravka Ugrešić: 'Ministerie van pijn', De Geus, Amsterdam - € 19,90

Tanja Lucić is afkomstig uit voormalig Joegoslavië en maakt deel uit van een over heel Europa en de rest van de wereld verspreide groep Joegoslavische ballingen en vluchtelingen. Velen zijn in de criminaliteit beland en allemaal zijn ze getekend: 'Ze droegen op hun wang de onzichtbare afdruk van een klap. (...) Onze mensen lopen door de stad alsof het een jungle is en zijn voortdurend op hun hoede om niet ineens aangevallen te worden. (...) Het was alsof ze met elk woord dat ze zeiden het moment uitstelden waarop ze met hun vernedering zouden worden geconfronteerd.' Je kon aan ze zien dat ze hun eigen plekjes misten, "'Hun" bank in het park, "hun" haven. (...) Ze klaagden zonder ophouden, ze ervoeren hun vluchtelingenbestaan als een vorm van zware invaliditeit.'

Tanja zelf is via Berlijn in Amsterdam terechtgekomen en heeft dankzij de genade van vrienden - die overigens beperkt zal blijken - de kans gekregen om twee semesters lang Servo-Kroatische literatuur te doceren aan de Universiteit van Amsterdam. Ze bewoont een souterrain in hartje Amsterdam, waar ze het vaak benauwd krijgt. Dan zwerft ze door de stad of neemt ze de trein naar een willekeurige stad - Amersfoort, Breda, Lelystad - waardoor ze kalmeert.

Haar studenten kunnen de oude naam van hun land nauwelijks meer over de lippen krijgen; ze zeggen 'Juga' of grappen 'Titoland' en 'Titanic'. De Servo-Kroatische taal is, net als het land, in de oorlog gespleten, uiteengevallen in subtalen, kunstmatige producten van de nieuw ontstane deelrepublieken. 'Elke officiële taal is een dialect waar een leger achter staat. Achter het Kroatisch, het Servisch en het Bosnisch staan paramilitaire bendes,' zegt ze tegen haar studenten, 'Jullie willen toch geen taaladviezen krijgen van een stel criminele halve analfabeten?' De taal is een gemeenschappelijk trauma, dus spreken ze met elkaar liever Engels of Nederlands. De studenten zijn net als Tanja getraumatiseerd door de oorlog, ontheemd, ontdaan van hun maatschappelijke status. De meesten doen schoonmaakwerk; ze zitten 'op tennis', zo noemen ze dat onder elkaar. En een paar werken op 'het ministerie'- een atelier waar onder andere kleren worden gemaakt voor een SM-club die 'Ministry of Pain' heet. Tanja weigert haar vak te doceren alsof alles normaal is. Ze laat haar studenten verhalen over zichzelf schrijven om zo de door de oorlog veroorzaakte onderhuidse spanningen te kanaliseren. 'De autoriteiten in ons voormalige land hadden geklikt op "verwijderen" en ik klikte op "verwijdering ongedaan maken",' zo verklaart ze zichzelf in computertaal. Op voorstel van een van hen worden alle vooroorlogse herinneringen in een symbolische tas gestopt, zo'n goedkope grote vierkante kunststof tas en een rits die snel kapot gaat. 'Deze rood-wit-blauw gestreepte tas is een nomade, een vluchteling, een dakloze, een meester in het overleven, hij gaat zonder paspoort alle grenzen over.' Langzaam raakt de tas vol. Maar de spanningen blijven en culminereren in de zelfmoord van een student wiens vader als oorlogsmisdadiger wordt berecht. De verwarring bij Tanja neemt toe. Ze bezoekt het proces in Den Haag tegen Milosević en verlaat het in machteloze teleurstelling.

Zij wordt door haar 'vrienden' onder druk gezet om 'gewoon' Servo-Kroatisch te gaan doceren in plaats van dat oncontroleerbare geëxperimenteer. Ze gaat over tot het andere uiterste: een rigide lesregime met strenge tentaminering. Ze verliest het contact met haar studenten en krijgt last van duizeligheid, pijn: 'Een zware, doffe, afmattende pijn, een pijn zonder pijn.' Lijdend aan 'emigrantenslapeloosheid'

zwerft ze 's nachts over straat. Een van haar studenten, Igor, met wie ze een onuitgesproken, diffuse liefdesrelatie heeft, en die ze (daarom?) voor zijn tentamen heeft laten zakken, komt haar opzoeken en neemt op sadistische wijze wraak; de oorlog is in het Amsterdamse souterrain doorgedrongen. Haar baan loopt af. Ze verhuist, maar ze blijft nergens.

Dubravka Ugresic heeft een verontrustend goed boek geschreven over de doorwerking van de vuile oorlog in voormalig Joegoslavië. Het bovenstaande is slechts een hoofdlijn uit die, naar ik aanneem, deels autobiografische roman. Er zitten veel 'terzijdes' in die niet minder verontrustend en niet minder raak zijn. Zoals het vervreemdende bezoek van Tanja aan haar moeder en (gewezen) schoonouders. In de logeerkamer hoort ze haar moeder naar het toilet gaan: '...mama gaat terug naar bed en slaapt weer verder. In haar droom versiert ze langzaam en zelfvoldaan het verleden, als een paasei.'

En als een soort toegift deel vijf, misschien wel het mooiste deel van het boek, over de buitenwijk waar Tanja na het souterrain terechtkomt. Haar beschrijving van de daar heersende treurigheid is even sober als feilloos en van toepassing op elke buitenwijk vol alloctonen, niet alleen maar ook Joegoslaven, die 'barbaren' met hun schotelantennes. 'Via deze metalen uitgroeisels luisteren we naar de polsslag van de landen waar we geboren werden.' 'We zijn verliezers.' 'Ons eten halen we bij Aldi, Lidl of Dirk van den Broek.' 'Bij ons in de wijk speelt de wind met de rommel op straat.' 'Onze jongens zitten vol agressie; ze schreeuwen, rukken de telefoonhorens uit de telefooncellen, slaan autoruiten in (...) scheuren 's nachts op hun brommers en scooters als idioten door de verlaten wijk.' 'Onze dochters zijn stil. Met hun hoofddoekjes op en hun ogen zedig neergeslagen, met gezichten waarop te lezen staat hoe ongemakkelijk ze hun eigen bestaan vinden, bewegen ze zich als schimmen door de stad.'

Als Tanja in haar flatje de film *The Unbearable Lightness of Being* ziet, naar de roman van Milan Kundera, met die beelden van de Russische inval in Praag waar hoofdrolspeelster Juliette Binoche ingemonteerd is, gebeurt er iets met haar. 'Zij was het die mijn pijn vertaalde in mijn eigen taal.' Tanja's eigen verhaal wordt opgenomen in een groter verhaal: het verhaal van het 'andere', voormalig communistische Europa; het verhaal van de Russen, de Hongaren, de Bulgaren en de Tsjechen: 'een muur van algemeen menselijk verlies'. En ze valt op haar plek in dat grote verhaal. Ze komt tot zichzelf, ze komt min of meer tot rust en blijkt tenslotte samen te wonen met haar afgewezen student Igor.

Het boek eindigt met een aantal pagina's met ruim honderd vervloekingen die behoren tot het collectieve erfgoed van de volkeren en nationaliteiten van voormalig Joegoslavië, zoals: 'Zo jij mij trof, zo God jou' en 'Dat je in den vreemde je heil mag vinden'. Tanja roept die vervloekingen staande op een Nederlands strand uit tegen de zee: 'Met mijn gezicht naar een onzichtbare klaagmuur sla ik ritmisch met mijn hoofd tegen de wind en ik spreek. Ik geloof niet in God en ken geen enkel gebed. (...) Met de woorden die ik laat uitzwermen verjaag ik de boze geesten. Als een Oskar Matzerath. (...) En als mijn stembanden zijn uitgeput, verlaat ik kalm en opgelucht het strand.'

'Aangrijpende roman over ballingschap en ontheemding in Amsterdam', staat er op het boekomslag. En dat klopt.

uit: Roodkoper, 10e jaargang, nummer 2 – juli 2005